

ЗМІСТОВА НАПОВНЮВАНІСТЬ ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

CONTENT OF THE PROGRAM OF THE PROGRAM OF PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE WITH DISABILITIES OF INTELLECTUAL DEVELOPMENT

Автором статті представлено змістову наповнюваність програми психологічного супроводу з формування соціальної готовності до навчання в школі старших дошкільників із порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня. Розроблена програма психологічного супроводу полягає в покомпонентному формуванні соціальної готовності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня до навчання в школі. Методичну основу реалізації програми становлять такі принципи проектування психологічних впливів: поваги до дитини, визнання її цінності незалежно від реальних досягнень і поведінки; реалізації першочергового права дитини на отримання освітніх послуг; індивідуального і диференційованого підходів до кожної дитини, кожної сім'ї з урахуванням їхніх потреб і особливостей; системності, комплексності, доступності психолого-педагогічних послуг; добровільності в прийнятті допомоги, активної участі сім'ї. Складається програма з таких блоків: організаційний блок, зміст якого становить діагностичне обстеження показників сформованості соціальної готовності та стану створення умов для її формування в родині; початковий блок, у межах якого формується позитивний емоційний контакт із дітьми старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня; практичний блок, що передбачає створення сімейних передумов формування соціальної готовності та безпосереднє формування її структурних компонентів через застосування серії згрупованих вправ для підвищення соціальної реактивності, наслідування ефективних моделей соціальної взаємодії, розвиток самостійності у використанні моделей соціальної взаємодії; завершальний блок, що передбачає моніторинг стану сформованості соціальної компетентності. Змістові блоки програми психологічного супроводу розроблено на засадах поліфункціональності, варіативності, мобільності забезпечення їх реалізації як автономних програм із формування окремих компонентів соціальної готовності (соціальної компетентності, комунікативної компетентності) дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня. Розв'язання питання здійснюється в аспекті загального сприяння соціальному розвитку дітей зазначеної категорії, а саме формуванню соціальних навичок (soft-skills) у дошкільників із порушеннями інтелектуального розвитку.

Ключові слова: діти старшого дошкільного віку, порушення інтелектуального розвитку помірного ступеня, психологічний супровід, соціальна компетентність.

The author of the article presents the content of the program of psychological support for the formation of social readiness for schooling of senior preschoolers with intellectual disabilities of moderate degree. The developed program of psychological support consists in component formation of social readiness of children of senior preschool age with infringements of intellectual development of moderate degree to study at school. The methodological basis for the implementation of the program were the following principles of designing psychological influences: respect for the child, recognition of its value regardless of actual achievements and behavior; realization of the child's primary right to receive educational services; individual and differentiated approaches to each child, each family, taking into account their needs and characteristics; systematization, complexity, accessibility of psychological and pedagogical services; voluntary assistance, active participation of the family. The program consists of the following blocks: organizational, the content of which is a diagnostic examination of indicators of the formation of social readiness and the state of creation of conditions for its formation in the family; primary, within which a positive emotional contact with older preschool children with intellectual disabilities is moderate; practical, creation of family preconditions of formation of social readiness and direct formation of its structural components through application of a series of grouped exercises for increase of social reactivity, imitation of effective models of social interaction, development of independence in use of models of social interaction; final, monitoring the state of formation of social competence. The content blocks of the psychological support program are developed on the basis of multifunctionality, variability, mobility to ensure their implementation as autonomous programs for the formation of individual components of social readiness (social competence, communicative competence) of older preschool children with intellectual disabilities. The solution is in the aspect of general promotion of social development of children of this category, namely the formation of social skills (soft-skills) in preschoolers with intellectual disabilities.

Key words: children of senior preschool age, intellectual development of moderate degree, psychological support, social competence.

УДК 376-056.36:37.013.77:005.336.2
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/28.20>

Чобанян А.В.,
канд. психол. наук,
старший викладач кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасний етап розвитку галузі спеціальної та інклюзивної освіти сприятливо позначається на зростанні суспільної толерантності до особистості з порушеннями інтелектуального розвитку, що зумовлює посилення запиту до психолого-педаго-

гічної науки щодо пошуку ефективних шляхів соціальної адаптації дітей такої категорії відповідно до вимог суспільства. Особливої актуальності це питання набуває на перехідному етапі від дошкільля до школи. У цьому аспекті надзвичайно вразливою є категорія дітей старшого дошкільного віку з пору-

шеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня, позаяк їх основне ураження унеможлиблює природний процес самостійного напрацювання моделей поведінки, що забезпечують їх ефективне адаптування до умов шкільного навчання як нової соціальної ситуації розвитку. Вибір категорії дітей, з якими проводилась експериментальна робота з формування соціальної готовності до навчання в школі, зумовлений тим, що виражені інтелектуальні порушення значно знижують шанси дітей зазначеної категорії відповідати сучасним соціальним вимогам суспільства порівняно з однолітками, які типово розвиваються, а тому ще більше потребують прищеплення необхідних життєвих навичок формування соціальної поведінки та спілкування з оточуючими. Це й зумовлює необхідність розробки спеціальної корекційно-розвиткової програми психологічного супроводу.

Метою статті є покомпонентне формування соціальної готовності дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня до навчання в школі.

Виклад основного матеріалу. Контингентом дітей у межах виконуваної роботи була група старших дошкільників із порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня (далі – ПІР ПС), які перебувають у спеціальних закладах дошкільної освіти, реабілітаційних та інклюзивно-ресурсних центрах. Вибір старшого дошкільного віку визначається тим, що саме він є сенситивним для соціального становлення й характеризується максимальною рольовою ідентифікацією дитини зі значущими дорослими й однолітками, прагненням відповідати зразкам адекватної поведінки, щоб бути прийнятним у суспільстві й відчувати себе порівняно компетентним і впевненим у спілкуванні.

Фахівцям галузі спеціальної освіти, зокрема практичним психологам, у тісній взаємодії із сім'ями дітей із ПІР ПС необхідно створити належні умови для входження дитини старшого дошкільного віку в освітнє середовище, створюючи можливості, які дозволяють дитині якомога ефективніше вступити до нового життєвого етапу – шкільного життя зі сформованими необхідними компетентностями.

Теоретико-методологічним обґрунтуванням під час складання програми психологічного супроводу дітей старшого дошкільного віку з помірною розумовою відсталістю стали положення загальної, вікової та педагогічної психології, передусім, ідеї про розуміння біологічного й соціального факторів в аспекті розвитку особистості дитини (Л. Виготський), діяльнісний підхід у розвитку психіки і свідомості дитини (А. Леонтьєв), роль у соціальному розвитку знакових систем, які впливають на процес становлення дитячої діяльності (предметної, ігрової, продуктивної) (Д. Ельконін), особистісно орієнтований підхід (І. Бех).

Працюючи над побудовою програми психологічного супроводу дітей старшого дошкільного віку

з ПІР ПС, ми визначили, що її змістову/практичну наповнюваність становитиме покомпонентне формування соціальної готовності дітей старшого дошкільного віку з ПІР ПС до навчання в школі.

Важливим для побудови програми психологічного супроводу дітей старшого дошкільного віку з помірною розумовою відсталістю є положення О. Стребелевої про наявність трьох центрів у соціальному розвитку дитини: «Я сам», «Я та інші» й «Я й навколишній світ», у межах яких поетапно формуються уявлення дитини про себе / інших / навколишню дійсність у процесі становлення різних видів діяльності з використанням вербальних і невербальних засобів спілкування, відповідно, корекційно-розвиткова складова частина програми психологічного супроводу має в практичному блоці містити модулі, спрямовані на розвиток зазначених центрів [4, с. 25–34].

Мета програми передбачала покомпонентне формування соціальної готовності (СГ) до навчання в школі дітей старшого дошкільного віку з ПІР ПС.

Відповідно до мети були розроблені такі завдання програми:

- формування комунікативної компетентності СГ;
- формування соціальної компетентності СГ.

Ще раз зазначимо, що програму психологічного супроводу з формування соціальної готовності до навчання у школі дітей старшого дошкільного віку з ПІР ПС ми розробили з урахуванням сутності та змісту поняття психологічного супроводу, який забезпечує змогу навчитися взаємодії з іншими людьми, вирішенню життєвих проблем й принципів дитиноцентричної парадигми. Категорію «психологічний супровід» нами визначено як вид професійної діяльності практичного психолога, який передбачає надання суб'єктам освітнього простору комплексу психологічних послуг, спрямованих на створення сприятливих умов для формування соціальної готовності до навчання дітей із порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня в школі.

Таким чином, програма має допомогти дітям старшого дошкільного віку з ПІР ПС реалізувати власний соціальний потенціал у провідній для них ігровій діяльності й забезпечити умови для входження в соціокультурне середовище.

Вирішальне значення в процесі адаптації дитини з порушеннями інтелектуального розвитку має здійснення цілеспрямованої психокорекційної роботи, центральною ланкою психокорекційних технологій є складання корекційних програм [6, с. 65–66]. За основу побудови програми психологічного супроводу вибрано психометричний підхід, коли визначальною мішенню корекції є ступінь порушення інтелектуального розвитку дитини, а корекційна програма спрямована на підвищення загального рівня обізнаності дитини за допомогою спеціально розроблених психолого-педагогічних

корекційних систем, організацію навчання дитини в спеціальному закладі дошкільної освіти.

Оскільки самостійно набути соціальний досвід діти зазначеної категорії не можуть через особливості свого психофізичного розвитку, такі як порушення дрібної моторики, м'язового тону, загальну моторну незграбність, спотворене сприймання мовленнєвої інструкції, зумовлене інтелектуальними порушеннями, іноді й порушеннями слуху/зору, відповідно, спотвореним сприйманням предметів, тому формування компонентів соціальної готовності до навчання у школі дітей із ПІР ПС є, безумовно, головним для самих дітей, проте важлива роль у цьому процесі відводиться дорослому (фахівці галузі спеціальної/інклюзивної освіти, батьки дітей або особи, що їх заміщують).

Розроблена нами програма психологічного супроводу дітей старшого дошкільного віку з ПРВ передбачає поетапне формування компонентів соціальної готовності дітей старшого дошкільного віку з ПІР ПС до навчання у школі, адже діти з помірним ступенем розумової відсталості характеризуються інертністю психічних процесів, пролонгованим періодом між запропонованою дорослим інформацією і відповідною реакцією дитини. У зв'язку з цим формування компонентів СГ має проводитися в повільному темпі зі збільшеною кількістю повторюваних дій.

У процесі реалізації програми психологічного супроводу доцільно використовувати різноманітні форми, методи, прийоми і засоби навчання. Форми роботи з дитиною старшого дошкільного віку з ПІР ПС мають поєднувати індивідуальну (відпрацювання окремих операцій) й групову (створення об'єктивних умов необхідності реалізації цієї навички: поведінка дитини підпорядковується загальним для всієї групи дітей правилам; крім того, працює механізм наслідування) форми роботи.

Тривалість спільного виконання вправи з дітьми старшого дошкільного віку з ПІР ПС планувалася залежно від індивідуальних можливостей кожної дитини і не перевищувала 10 хвилин. Максимальне навантаження здійснювалося в першій половині дня для дітей дошкільного віку з помірною розумовою відсталістю і не перевищувало 30 хвилин.

У середині часу, відведеного на спільну діяльність дорослого й дитини, спрямовану на формування соціальної й комунікативної компетентностей, здійснювалися фізкультхвилинки або руханки.

Програма мала чотири блоки: організаційний, початковий, практичний, завершальний. Блоковий принцип конструювання програми забезпечував її мобільність, змістовну визначеність і комплексний характер взаємодії. Кожен із виділених блоків мав свої цілі, зміст, специфічні прийоми й методи роботи.

Перший блок, **організаційний**, має діагностичний характер. Тут відбувається первинна діагностика сформованості компонентів СГ, а три наступ-

них блоки (початковий, практичний, завершальний) націлені безпосередньо на формування компонентів соціально-психологічної компетентності.

Основною метою **початкового блоку** програми є формування позитивного емоційного контакту з дітьми старшого дошкільного віку з ПІР ПС до умов формування компонентів соціальної готовності до навчання у школі загалом й на формування рефлексивного критерію в структурі соціальної компетентності зокрема. Досягнення цієї мети здійснюється за допомогою вирішення таких завдань:

- створення доброзичливого психологічного клімату;
- використання позитивних засобів стимуляції діяльності та поведінки;
- розвиток емпатії та рефлексії;
- формування гуманістичної настанови на спілкування;
- розвиток позитивного ставлення та налаштування на партнера по спілкуванню.

Оскільки блок пов'язаний зі встановленням емоційно-позитивного контакту, в процесі добору ігор/вправ урахували, що емоції дітей старшого дошкільного віку з ПІР ПС здебільшого пов'язані з предметною діяльністю, її успішністю чи неуспішністю. Інтерес до об'єкта в поєднанні з невмінням діяти викликає в дитини невдоволення, гнів, засмучення. Негативні реакції дитини свідчать про те, що спосіб її дії з предметами ще несформований. Тому добір ігрових вправ заздалегідь передбачав створення ситуації успіху, оскільки був створений для дітей із типовим розвитком 3-річного віку, які реагують приблизно так само на неуспішність щодо виконання завдання. Так, наприклад, вправи «Ласкава дитина», «Добрі пальчики», «Вушко котика», «Граємо разом!», «Змійка» створювали доброзичливу, емоційно позитивну атмосферу.

Під час реалізації другого блоку психологічно-корекційний вплив програми супроводу був спрямований на адекватне сприймання дитиною навколишнього світу через позитивну соціально-опосередковану взаємодію з новим дорослим (психологом), яка включала формування способів і засобів пізнання навколишнього середовища, накопичення особистого досвіду дитиною. У межах цього блоку встановлювався емоційний контакт психолога з дитиною як основа її співпраці з дорослим (створювався емоційний відгук на присутність дорослого; формувалася потреба в спілкуванні з дорослим).

У процесі реалізації завдань цього блоку на групових заняттях враховувались індивідуально-психологічні особливості кожної дитини, наявний соціальний досвід.

Практичний блок складався з трьох груп «Чую і реагую», «Бачу і повторюю», «Спочатку разом, потім я – самостійно», кожна з яких містить серію окремих вправ. У третьому блоці особлива увага

Порівняльні результати вивчення рівнів сформованості у дошкільників із ПІР ПС компонентів соціальної готовності до навчання в школі до та після формувального експерименту (у %)

Рівні	Комунікативна компетентність		Соціальна компетентність	
	До експериментальної роботи	Після експериментальної роботи	До експериментальної роботи	Після експериментальної роботи
Високий	-	-	-	-
Середній	16,9	28,3	16,9	28,3
Низький	30,1	50,9	33,9	50,9
Нульовий	52,8	20,7	50,9	18,8

приділялася адекватному характеру спілкування та взаємодії дорослого з дитиною, створенню розвиваючого середовища й включенню батьків у процес психологічного супроводу (паралельно здійснювався перший модуль).

I група «Чую і реагую» складається із відібраних ігрових технологій/серії завдань, що націлені на формування когнітивно-мотиваційного й операційного критеріїв у складі соціальної компетентності.

II група ігрових завдань «Бачу і повторюю» складається з дібраних нами вправ, які спрямовані на формування поведінкового критерію у складі комунікативної компетентності.

III група «Спочатку разом, потім я – самостійно» спрямована на формування когнітивно-мотиваційного критерію в складі комунікативної компетентності.

Представлені в програмі психологічного супроводу завдання враховували актуальний рівень розвитку і зону найближчого розвитку кожної дитини старшого дошкільного віку з ПІР ПС. У процесі здійснення програми психологічного супроводу її зміст доповнювався, конкретизувався відповідно до динаміки розвитку дітей старшого дошкільного віку з ПІР ПС.

За результатами апробації програми зафіксовано позитивну динаміку формування соціальної готовності в дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелекту помірного ступеню в обох компонентах (див. табл. 1).

Так, комунікативна компетентність характеризується зменшенням на 32,1% частки дітей із нульовим рівнем ($p \leq 0,05$) за рахунок приросту дошкільників із низьким ($p \leq 0,05$) і середнім ($p \leq 0,05$) рівнями. Зафіксовано зміну в рівні сформованості соціальної компетентності в разі зниження частки дітей із нульовим рівнем ($p \leq 0,05$) і зростання чисельності дітей із низьким ($p \leq 0,05$) та середнім ($p \leq 0,05$) рівнями.

Висновки. З огляду на зазначене, є підстави для висновків, що експериментальна апробація програми психологічного супроводу дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня до навчання в школі забезпечила позитивний вплив на динаміку формування компонентів соціальної готовності.

Аналіз результатів впровадження програми психологічного супроводу дітей старшого дошкільного віку з порушеннями інтелектуального розвитку помірного ступеня засвідчує її ефективність для формування соціальної готовності до навчання в школі, що підтверджується позитивною динамікою формування її структурних компонентів, зокрема: соціальної компетентності за рахунок покращення рівня знань про себе та інших, формування уявлень про соціальні норми та правила, підвищення адекватності поведінки дитини в знайомій ситуації/незнайомій ситуації, проте розуміння основ співробітництва залишається в цих дітей на низькому рівні; комунікативної компетентності через покращення розуміння зверненого мовлення, формування вміння вступати в спілкування (виражати прохання, вітатися), розвиток уміння використовувати невербальні засоби комунікації.

Представлене дослідження не вичерпує всіх аспектів розроблення проблеми психологічного супроводу дітей із порушеннями інтелектуального розвитку. Перспективами подальших досліджень є розроблення та впровадження наскрізної системи психологічного супроводу дітей цієї категорії в межах усього дитячого віку, а також розроблення проблеми реалізації психологічного супроводу для категорії дітей зі складними порушеннями розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бех І.Д. Психологічний супровід особистісно зорієнтованого виховання. *Початкова школа*. 2004. № 3. С. 3–6.
2. Возрастные и индивидуальные особенности младших подростков / под ред. Д.Б. Эльконина, Т.В. Драгуновой. Москва : Просвещение, 1967. 315 с.
3. Детская психология / под ред. Д.Б. Эльконина. Москва : Педагогика, 1984. 432 с.
4. Екжанова Е.А., Стребелева Е.А. Системный подход к разработке программы коррекционно-развивающего обучения детей с нарушениями интеллекта. *Дефектология*. 1999. № 6. С. 25–34.
5. Леонтьев А.Н. К теории развития психики ребенка : хрестоматия по детской психологии. Москва : ИПП, 1996. С. 20–27.
6. Мамайчук И.М. Психокоррекционные технологии для детей с проблемами в развитии. Санкт-Петербург : Речь, 2003. 400 с.